

Турбан В., доктор психологічних наук, професор, завідувач лабораторії загальної психології та історії психології ім. В.А. Роменця Інституту психології імені Г.С. Костюка (м. Київ)

РОБОТА ЦЕНТРІВ СОЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ ІЗ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ – УЧАСНИКАМИ БОЙОВИХ ДІЙ: ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ КРИЗ

У статті зроблено спробу розглянути особливості соціально-психологічних криз особистості з огляду на роботу центрів соціальних служб. Окреслено класичні засади та сучасні інтерпретації теоретико-методологічного аналізу кризових станів особистості. Розглянуто проблему кризових станів особистості, їх особливості, причини та наслідки. Показано, що джерелом виникнення особистісних деформацій і стану когнітивного дисонансу в учасників бойових дій є: професійна діяльність, що здійснюється в екстремальних умовах, які виходять за рамки буденного досвіду й розглядаються в межах парадигми «життя – смерть».

Ключеві слова: учасники бойових дій, соціально-психологічні кризи, центри соціальних служб, екстремальні умови, складна життєва ситуація, реабілітація.

В статтє сделана попытка рассмотреть особенности социально-психологических кризисов личности при учёте работы центров социальных служб. Определены классические основы и современные интерпретации теоретико-методологического анализа кризисных состояний личности. Рассмотрена проблема кризисных состояний личности, их особенности, причины и последствия. Показано, что источником возникновения личностных деформаций и состояния когнитивного диссонанса у участников боевых действий являются: профессиональная деятельность, осуществляемая в экстремальных условиях, которые выходят за рамки обыденного опыта и рассматриваются в пределах парадигмы «жизнь - смерть».

Ключевые слова: участники боевых действий, социально-психологические кризисы, центры социальных служб, экстремальные условия, сложная жизненная ситуация, реабилитация.

Постановка проблеми.

Посттравматичний період довгий час знаходився осторонь досліджень соціології, психології та медицини на теренах СРСР. Лише кінець 80-х років у Радянському Союзі характеризувався виділенням певних коштів на лікування воїнів-інтернаціоналістів. Крім того, замовчувались соціальні та психологічні аспекти ресоціалізації «афганців» в умовах іншого, не звичного для них, життя з усіма його соціально-економічними гостротами.

Нагальність проблеми реабілітації учасників бойових дій, які героїчно боронять східні кордони України від загарбницьких дій російського агресора, є домінантою у діяльності органів державної влади, соціально відповідальних бізнес-структур та громадянського суспільства. Як стверджує голова комісії з реабілітації постраждалих в АТО Всеукраїнського товариства фізичної та реабілітаційної медицини, доктор медичних наук, професор В. Стеблюк, завдання, які має вирішувати реабілітаційна медицина, не закінчатся з останнім пострілом на війні чи з останнім виписаним з госпіталю солдатом. Це

проблема найближчих десятиліть. Не потрібно також забувати про те, що якість медичної складової процесу фізичної реабілітації учасників бойових дій залежить від соціальних та психологічних факторів.

Всі складові створюють комплекс реабілітаційних заходів. Медична реабілітація (відновлювальне лікування з метою запобігання інвалідності) спрямована на досягнення психічної, соціальної, економічної та професійної повноцінності і має на меті соціально-психологічну реабілітацію – відновлення психічних і фізичних сил організму задля створення потрібних умов якомога швидшої інтеграції людини до соціуму.

Потрібно віддати належне вітчизняним та зарубіжним дослідникам за висвітлення різних аспектів реабілітаційної роботи з військовослужбовцями, серед них: Г. Акімов, О. Лобастов, Р. Грінкер, Д. Шпігель (психотравмуючі наслідки світових війн); А. Бравес, В. Гічун, В. Ковтун, О. Коржиков, Ю. Лях (медико – соціальні аспекти реабілітації військовослужбовців); В. Березовець, С. Захарик, В. Знаков, І. Ліпатов, Т. Пароянц, В. Попов, П. Сідоров,

В. Стасюк (психотравмуючі наслідки локальних військових зіткнень) та ін.

Реабілітація як процес відновлення фізичних, психічних та соціальних ресурсів учасників бойових дій, повинна носити інтегративний характер, включати психотерапевтичні, психодіагностичні, профілактичні, профорієнтаційні заходи. Реабілітація учасника бойових дій матиме позитивні показники за наступних умов: рівень забезпеченості кваліфікованими спеціалістами у сфері медичної реабілітації, створення адекватних умов фахівцями реабілітаційного центру (клініки) для покращення психо-емоційного стану, соціально-психологічна підтримка з боку держави, волонтерських організацій, сім'ї та близького оточення. Саме робота центрів соціальних служб із військовослужбовцями, учасниками бойових дій привертає нашу увагу в період особливостей соціально-психологічних криз учасників бойових дій.

Таким чином, **метою** нашої статті є виявлення найсуттєвіших особливостей соціально-психологічних криз особистості (учасників бойових дій) з огляду на роботу центрів соціальних служб.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Центри соціальних служб займаються, переважно, соціально-психологічною реабілітацією учасників бойових дій. Соціально-психологічна реабілітація в даних центрах, як правило, являє собою цілеспрямований структурований комплекс психореабілітаційних заходів, що включає два взаємопов'язані блоки соціально-психологічних реабілітаційних процесів (особистісно-орієнтованих і соціо-орієнтованих), що виявляються в психологічних феноменах шести кластерів (пережити, прийняти, повірити, соціо-орієнтовані реабілітаційні процеси - зрозуміти, допомогти, підтримати). Загальним правилом соціально-психологічної реабілітації є обов'язкова реалізація всіх перелічених процесів («правило шести процесів»). Робота працівників центрів соціальних служб ускладнюється, коли доводиться працювати з особистістю в період її соціально-психологічної кризи. Зрозуміло, що більшість учасників бойових дій переживають, під час повернення, саме соціально-психологічну кризу. Соціально-

психологічна криза нами розуміється як переживання невідповідності особистістю сформованим соціальним уявленням, що супроводжуються когнітивною оцінкою ситуації як особистісно неприйнятною, деструктивними емоційними переживаннями, що ведуть до перебудови структури мотивів і зміни життєвих цілей.

У сучасних дослідженнях немає єдиного підходу до розгляду кризових станів особистості. Так, «кризові стани» трактуються неоднозначно. Деякі дослідники дотримуються думки, що ці стани спричинюються професійною діяльністю, пов'язаною зі стресами, екстремальними ситуаціями, інші – пов'язують їх з особистісними властивостями (Н. Є. Водоп'янова, Д. Г. Трунов, Е. Ш. Шаяхметова).

Отже, існують різні підходи, що описують кризові стани. Зокрема, Ф. Б. Березін, Л. О. Китаєв-Смик, В. О. Бодров, Л. Г. Дика, М. Боухал розглядають кризові стани, які мають прояв у професійній діяльності, як такі, що зумовлені порушенням професійної адаптації людини, особистісно-професійною деформацією, що виникає шляхом вичерпаності функціональних резервів організму в умовах екстремальної діяльності (Є. І. Рогов, С. Г. Геллерштейн). На відміну від вищезазначених науковців, Е. Ф. Зеєр, наголошуючи на пріоритетності саме когнітивного дисонансу, що впливає на деформації особистості, пов'язує обговорюване явище з негативними змінами соціально-психологічної структури особистості [7; 8].

Варто відзначити, що проблема структури деформацій особистості досить серйозно вивчається у науковій літературі. Так, у дослідженнях Ю. П. Поварьонкова окреслюються рівні професійних деформацій особистості (загальнопрофесійні, спеціальні професійні деформації й професійно-типологічні деформації) та їх зв'язок із внутрішньоособистісними конфліктами. Критерієм виокремлення зазначених рівнів професійних деформацій особистості є співвідношення властивостей особистості й професійної діяльності [9]. Є. О. Климов, О. Г. Носкова, Д. Г. Трунов указують на те, що особистісні деформації не є наслідком процесу формування особистості, а

пов'язані зі змінами її структури, механізмами психологічного захисту, копінг-стратегіями. Р. М. Грановська, А. К. Маркова, В. І. Медведєв особливо наголошують на ролі негативних проявів у структурі особистості та їхньому впливові на провідну діяльність. Ці негативні прояви відбиваються в поведінковій, емоційній і когнітивній сферах, включаючи свідомі й підсвідомі компоненти.

Причинами особистісних криз та професійного вигорання більшість науковців називають специфіку діяльності, специфіку найближчого оточення й індивідуально-особистісні особливості особистості (Р. М. Грановська, Ю. П. Поварьонков та ін.). Сучасні дослідники не менш важливою причиною професійних криз вважають вузьку спеціалізацію діяльності (Н. Є. Водопьянова, Є. О. Климов, О. Г. Носкова, Л. М. Мітіна).

Серед найсуттєвіших соціально-психологічних чинників особистісних деформацій і стану когнітивного дисонансу у представників професій груп ризику можна виокремити такі:

- соціально-психологічні чинники: соціально-специфічний досвід екстремальної професійної діяльності (Г. М. Андрєєва, Б. Д. Паригін), його параметри – характер (С. М. Єнікопов), інтенсивність (І. В. Вдовіна, І. О. Котенєв, В. Д. Небиліцин), постійність-періодичність (Н. В. Тарабріна), тривалість (В. Є. Орел) і стійкість міжособистісних контактів в умовах екстремальної професійної діяльності (Л. О. Китаєв-Смик, Б. Д. Паригін);

- соціально-сімейні детермінанти (В. О. Бодров);

- професійні детермінанти: стаж професійної діяльності і спеціальна професійна освіта (В. О. Бодров, Л. Ф. Шестопалова);

- суб'єктивні детермінанти: копінг-стратегії, механізми психологічного захисту (Ю. В. Постіяжкова) і особистісно-смилова сфера (М. Ш. Магомед-Емінов, Н. В. Тарабріна).

Соціально-специфічний досвід екстремальної професійної діяльності визначається особливостями психічної діяльності представників професій групи ризику, а також тими ролями, нормами,

правилами, цінностями і символами, що санкціонують, регулюють і спрямовують поведінку означених спеціалістів.

Професійна діяльність учасниками бойових дій пов'язана із рятуванням людей від смерті та ін. і вибір параметра «смерть – життя» безпосередньо залежить від їх діяльності і професійних умінь (О. Я. Анцупов, Ю. В. Бессонова, Т. В. Большакова). Відтак, характер як параметр соціально-специфічного досвіду відображає безпосередній і непрямий вплив умов екстремальної професійної діяльності (С. М. Єнікопов, Н. В. Тарабріна) розглядається як спрямованість даних умов на особистість представників професій групи ризику. Прямий характер впливу екстремальної професійної діяльності відповідає групі військовослужбовців, а непрямий – рятувальників. Учасники бойових дій, у свою чергу, мають і прямий і непрямий характер впливу, що більш ускладнює ситуацію.

Інтенсивність досвіду екстремальної професійної діяльності – чинник патогенності екстремальності професійної діяльності, сила екстремального впливу (В. Д. Небиліцин). Максимальною інтенсивністю характеризується досвід участі у бойових діях (військовослужбовці), середній ступінь відповідає групі рятувальників (І. О. Котенєв).

Періодичність-постійність впливу екстремальних умов професійної діяльності віддзеркалює тривалість екстремального впливу (Н. В. Тарабріна). Для військовослужбовців такий вплив – досвід участі у бойових діях – є періодичним, але постстресовий синдром може тягнутись роками та бути постійним (О. Я. Анцупов, Ю. В. Бессонова, Т. В. Большакова).

Усталеність міжособистісних контактів в екстремальній професійній діяльності є високою в учасників бойових дій. Їх діяльність і спілкування здійснюється в усталеному колективі (Л. О. Китаєв-Смик). Для військовослужбовців міжособистісні професійні контакти в екстремальних умовах не є стійкими, внаслідок постійної зміни групи.

На підставі розглянутих підходів до дослідження зазначеної проблеми (Р. М. Грановська, А. К. Маркова, Є. І. Рогов, Ю. П. Поварьонков, Д. Г. Трунов) важливо описати особливості

їх проявів на психологічному й соціально-психологічному рівнях особистості:

- розвиток гіперконтролю над власною поведінкою (поширення контролю на всі сфери життя, втрата безпосередності);

- перетворення психічних характеристик індивіда (психічні процеси, стани, властивості, якості);

- перетворення структури особистості, включаючи свідомі й підсвідомі компоненти (формування неадаптивних копінг-стратегій, механізмів психологічного захисту, зміна й втрата сенсу життя);

- порушення міжособистісних контактів (з одного боку, спостерігається агресивна поведінка, з іншого боку – тенденція до соціальної ізоляції).

Серед феноменів професійних криз особливе місце належить вивченню емоційного (професійного) вигорання (В. В. Бойко, Н. Є. Водоп'янова, А. К. Маркова, Г. С. Нікіфоров).

Варто відзначити, що особистісні деформації учасників бойових дій, чия діяльність відбувається в умовах постійного стресу, розглядаються як психічні властивості особистості, що утворюються під впливом умов і змісту екстремальної професійної діяльності, коли джерело впливу пов'язане зі смертю, загрозою смерті, фізичному й особистісному благополуччю [1, 3, 4]. Проявом особистісних деформацій є стан психічного (психофізіологічного) вигорання, котрий переходить у стійкі властивості особистості, сприяючи виникненню внутрішньоособистісних конфліктів [2]. Стан вигорання є відповідною реакцією на умови екстремальної професійної діяльності, страху, а також використання неуспішних копінг-стратегій в процесі вирішення внутрішніх конфліктів, виходу із стану когнітивного дисонансу що включає в себе емоційне виснаження, деперсоналізацію й редукцію персональних досягнень [5, 6].

Дослідники в сфері професійної діяльності в екстремальних, стресових ситуаціях (В. Ф. Березин, Т. С. Кириленко, М. С. Корольчук, І. О. Котенєв, Ю. В. Постілякова, М. Є. Сандомирський, Н. В. Тарабріна) відзначають високий рівень психосоматичної й нервово-психічної захворюваності, особистісної деформації у вигляді агресивності, зсуву мотиваційних й моральних цінностей, феномени

відчуження, десоціалізації. Відповідно до сучасних поглядів (Н. Самикіна, В. Сумницький), стрес стає екстремальним, коли результатом впливу стресора є порушення в психічній сфері за аналогією з фізичними порушеннями [10]. Загальним обов'язковим критерієм для діагностики посттравматичних порушень є факт переживання особистістю травматичної події, що виходить за межі звичайного людського досвіду, здатної травмувати психіку практично будь-якої здорової людини (Є. С. Мазур). Тобто, кризові ситуації, характеризуються потужними негативними наслідками, а також ситуації загрози життю для самого себе або значимих близьких, які порушують почуття безпеки й викликають переживання травматичного стресу (Л. Є. Тарас, І. В. Сельченко). На відміну від означених кризових станів, психологічний стрес спричинюють такі події, як втрата близької людини, хронічна важка хвороба, втрата роботи або сімейний конфлікт (І. О. Котуз).

У ході теоретичного аналізу літератури з проблеми екстремальної діяльності підставою для виділення поняття «професійна діяльність в умовах постійного стресу» як джерела виникнення кризових станів, саме когнітивного дисонансу, особистісних деформацій виступають такі критерії:

- діяльність здійснюється в екстремальних умовах, які розглядаються як такі, що виходять за межі звичайного досвіду (М. Ш. Магомед-Емінов, І. О. Котенєв);

- діяльність виступає в якості соціально-специфічного досвіду представників професій в умовах постійного стресу (Г. М. Андрєєва, Б. Д. Паригін, Н. В. Тарабріна);

- наслідками впливу стресових умов і специфічності накопиченого досвіду в представників професій в умовах постійного психоемоційного напруження є травматичний стрес, що призводить до виникнення особистісних деформацій (С. Є. Борисова).

Таким чином, позначені умови професійної діяльності представників професій, пов'язаних із постійним психоемоційним напруженням дозволяють розглядати їх як джерело професійно-особистісних деформацій, з одного боку і

своєрідним індикатором ціннісного ставлення до життя, професійної діяльності, з другого боку. До професій, діяльність котрих відбувається в умовах постійного стресу в нашому дослідженні відносяться учасники бойових дій.

Отже важливо відзначити, що джерелом виникнення особистісних деформацій і стану когнітивного дисонансу в учасників бойових дій є: професійна діяльність, що здійснюється в екстремальних умовах, які виходять за рамки буденного досвіду й розглядаються в межах парадигми «життя – смерть» (М. Ш. Магомед-Емінов, І. О. Котенев).

У дослідженнях з означеної тематики особистісні деформації в екстремальних умовах пов'язують із негативними переживаннями, з процесами смислоутворення (П. В. Качалов, Д. О. Леонтьев, Є. С. Мазур, В. Б. Тельранд), а також із несформованістю адаптивних механізмів саморегуляції та механізмів психологічного захисту (О. В. Либіна, Є. С. Мазур). За таких умов особистість як ніколи потребує ресурси, які б дозволили їй адекватно сприймати, реагувати, взаємодіяти в умовах складних життєвих ситуацій для вирішення та подолання пов'язаних з ними життєвих ускладнень. В умовах відсутності зовнішньої підтримки, особистість має можливість «спиратись» на власний потенціал, ресурси, роль яких здатна виконувати інтегральна властивість суб'єкта життєдіяльності – його відповідальність. Однак, далеко не всі особистості звертаються до такого внутрішнього ресурсу через ряд таких причин як страх відповідальності, незрозуміння її суті, тощо.

За таких життєвих обставин, поринаючи у викликані ними переживання

тривоги, страху, розгубленості, гніву, провини тощо, особистість гостро потребує наявність внутрішнього «стрижня», ресурсу, на який вона могла б спиратися в складних для себе обставинах. Однією з особистісних характеристик, яка дозволяє оптимально співвідносити вимоги життя і власні можливості, яка виступає готовністю до цілісної організації подій, справ та спроможності контролювати власне життя і впливати на його хід є відповідальність особистості.

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. На основі узагальнення викладеного вище можна зробити наступні висновки:

Соціально-психологічний супровід, спрямований на актуалізацію особистісних ресурсів, в першу чергу відповідальності, сприяє конструктивному соціальному самовизначенню особистості в змінених життєвих умовах, підвищенню самооцінки, розширенню часової перспективи особистості та діапазону особистісної спрямованості (прагнення до професійного перенавчання, якщо воно потрібно, до продовження трудової діяльності, до співпраці з фахівцями реабілітаційної служби, налагодження стосунків в сім'ї тощо).

Однак, нами порушено невеликий пласт існуючої проблеми. Ймовірно, що особливості економічного та соціального життя, можливість працевлаштування, доступність медичного обслуговування визначають специфіку життєдіяльності людей, а також і ставлення їх до певного соціального статусу, в даному випадку до статусу учасника бойових дій. Дослідженню соціальної перцепції, яка притаманна учасникам бойових дій, має бути присвячена окрема праця.

Список використаних джерел:

1. Анцыферова Л. И. Личность в трудных жизненных условиях: переосмысление, преобразование ситуаций и психологическая защита // Психологический журнал. - 1994. - Т. 15. - № 1. - С. 3 – 16.
2. Бойко В. В. Синдром "эмоционального выгорания" в профессиональном общении / В. В. Бойко. - СПб.: Питер, 1999. - 105 с.
3. Бохан Т. Г. Культурно-исторический поход к стрессу и стрессоустойчивости [Текст]: автореф. дисс... д-ра психол. н.: 19.00.01 «Ощая психология, психол. личности, история психол.» / Татьяна Геннадиевна Бохан; Томский гос. ун-т. – Т., 2008. – 50 с. – Библиогр. - С. 25 - 26.
4. Бурлачук Л. Ф. Психология жизненных ситуаций / Л. Ф. Бурлачук, Е. Ю. Коржова. - М.: Наука, 1998. – 412 с.
5. Водопьянова Н. Е. Психическое выгорание / Н. Е. Водопьянова // Стоматолог. - М.: Медицина, 2002. - № 7. - С. 12.
6. Водопьянова Н. Е. Синдром психического выгорания в коммуникативных профессиях

Питання психології

Н. Е. Водопьянова // Психология здоров'я / Под ред. Г. С. Никифорова. - СПб.: Издательство СПб ГУ, 2000. - С. 443 - 463.

7. Зеер Э. Ф. Профориентология: Теория и практика: [Текст]: учеб. пособие для высшей школы / Эвальд Фридрихович Зеер, Анна Михайловна Павлова, Надежда Олеговна Садовникова. - М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2004. - 192 с.- библиогр.: с. 170 - 172. ("Gaudemus") – ISBN 5-8291-0309-5 (Академический Проект) ISBN 5-88687-161-6 (Деловая книга).

8. Зеер Э. Ф. Психология профессий [Текст]: учеб. пособие для студ. вузов / Эвальд Фридрихович Зеер. - М.: Академический проект, Фонд "Мир", 2005. - 336 с.

9. Поваренков Ю. П. Психологическое содержание профессионального становления человека [Текст] : научное издание / Ю. П. Поваренков; Университет Российской Академии образования. - М. : УРАО, 2002. - 160 с. : табл. - Библиогр.: с. 149 - 159.

10. Самикіна Н., Сулицький В. Синдром вигоряння у працівників пенітенціарної системи / Н. Самикіна, В. Сулицький // Соціальна психологія. - 2004. - № 4 (6). - С. 43 - 48.

References

1. Anczyferova L. Y'. Ly`chnost` v trudnykh zhy`znennykh uslovy`yax: pereosmysleny`e, preobrazovany`e sy`tuacy`j y` psy`xology`cheskaya zashhy`ta // Psy`xology`chesky`j zhurnal.- 1994. - T. 15. - # 1. - S. 3 – 16.

2. Bojko V. V. Sy`ndrom "эмосы`onal`nogo vygorany`ya" v professy`onal`nom obshheny`y` / V. V. Bojko. - SPb.: Py`ter, 1999. - 105 s.

3. Boxan T. G. Kul`turno-y`story`chesky`j pohod k stressu y` stressoustojchy`vosty` [Tekst]: avtoref. dy`ss...d-ra psy`xol. n.: 19.00.01 «Oshhaya psy`xology`ya, psy`xol. ly`chnosty`, y`story`ya psy`xol.» / Tat`yana Gennady`evna Boxan; Tomsky`j gos.un-t. - T., 2008. - 50 s. - By`bly`ogr. - S. 25 - 26.

4. Burlachuk L. F. Psy`xology`ya zhy`znennykh sy`tuacij /L. F. Burlachuk, E. Yu. Korzhova. - M.: Nauka, 1998. - 412 s.

5. Vodop`yanova N. E. Psy`xy`cheskoe vygorany`e / N. E. Vodop`yanova // Stomatolog. - M.: Medy`cy`na, 2002. - # 7. - S. 12.

6. Vodop`yanova N. E. Sy`ndrom psy`xy`cheskogo vygorany`ya v kommuny`katy`vnykh professy`yax / N. E. Vodop`yanova // Psy`xology`ya zdorov`ya / Pod red. G. S. Ny`ky`forova. - SPb.: Y`zdatel`stvo SPb GU, 2000.- S. 443 - 463.

7. Zeer Э. Ф. Profory`entology`ya: Teory`ya y` prakty`ka: [Tekst]: ucheb. posoby`e dlya vysshej shkoly / Эвал`d Fry`dry`xovy`ch Zeer, Anna My`xajlovna Pavlova, Nadezhda Olegovna Sadovny`kova. - M.: Akademy`chesky`j Proekt; Ekateri`nburg: Delovaya kny`ga, 2004. - 192 s.- by`bly`ogr.: s. 170 - 172. ("Gaudemus") – ISBN 5-8291-0309-5 (Akademy`chesky`j Proekt) ISBN 5-88687-161-6 (Delovaya kny`ga).

8. Zeer Э. Ф. Psy`xology`ya professy`j [Tekst]: ucheb. posoby`e dlya stud. vuzov / Эвал`d Fry`dry`xovy`ch Zeer. - M.: Akademy`chesky`j proekt, Fond "My`r", 2005. - 336 s.

9. Povarenkov Yu. P. Psy`xology`cheskoe sodержany`e professy`onal`nogo stanovleny`ya cheloveka [Tekst] : nauchnoe y`zdany`e / Yu. P. Povarenkov; Uny`versy`tet Rossy`jskoj Akademy`y` obrazovany`ya. - M. : URAO, 2002. - 160 s. : tabl. - By`bly`ogr.: s. 149 - 159.

10. Samy`kina N., Suly`cz`ky`j V. Sy`ndrom vy`goryannya u pracivny`kiv penitenciarnoyi sy`stemy` / N. Samy`kina, V. Suly`cz`ky`j // Social`na psy`xologiya. - 2004. - # 4 (6). - S. 43 - 48.

SUMMARY

Turban V., doctor in psychological sciences, professor

WORK OF SOCIAL CENTRES WITH SERVICE MEMBERS – PARTICIPANTS IN MILITARY OPERATIONS: PECULIARITIES OF THEIR SOCIAL-PSYCHOLOGICAL CRISES

The article makes an attempt to examine the peculiarities of social-psychological crises in the view of the assistance provided by social centres. The classical principles and modern analytical interpretations of the theory and methodology of an individual's crisis states are outlined.

The problem of an individual's crisis states, their features, causes and consequences is discussed. The article shows that the source of personal deformations and cognitive dissonances of participants in military operations is: professional work fulfilled in extreme conditions going far beyond an ordinary experience and understood by the participants within the framework of the "life – death" paradigm.

Key words: participants in combat operations, social-psychological crises, social centres, extreme conditions, difficult life situations, rehabilitation.